

MARTA GOŁEMBIEWSKA
Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
ORCID 0000-0001-7515-9663

CMENTARZ PARAFIALNY PARAFII RZYMSKO-KATOLICKIEJ W STAWISZYNIE. STUDIUM HISTORYCZNO-PROZOPOGRAFICZNE

WPROWADZENIE

W literaturze przedmiotu kilkakrotnie była poruszana tematyka przestrzeni sepulkralnej. Na uwagę zasługują badania Anny Długozimej¹, która zbadała rolę cmentarza w aspekcie historycznym, krajobrazowym i społecznym, a także rozważania Stanisława Tanasia² dotyczące postrzegania cmentarza jako przestrzeni tanatoturystyki.

Z całą pewnością prekursorem badań nad cmentarzami kaliskimi był znany historyk Adam Chodyński (1832-1902), którego dorobek naukowy stanowi punkt wyjścia do dalszych poszukiwań³. Chodyński na łamach „Kaliszanina”⁴ publikował informacje o nekropoliach położonych w grodzie nad Prosną⁵. Z kolei w 2003 r. ukazała się książka Stanisława Małyszki na temat zabytkowych cmentarzy przy kaliskiej Rogatce⁶. Kilka lat później, ze względu na duże zainteresowanie, tematyka ta została podjęta przez tegoż autora w szerszym kontekście. Efekty jego badań zostały zawarte w obszernej monografii cmentarzy kaliskich, opublikowanej w 2021 r.⁷

Wybrane miejsca pochówku w grodzie nad Prosną w różnych kontekstach badali także Maciej Błachowicz⁸ i wielu innych badaczy⁹. Natomiast problematyka cmentarzy

¹ A. Długozima, *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Warszawa 2011.

² S. Tanaś, *Cmentarz jako przestrzeń spotkań* [w:] *Kultura i turystyka-miejsce spotkań*, red. B. Krakowiak, A. Stasiak, B. Włodarczyk, Łódź 2013

³ Szerzej zob: K. Walczak, *Adam Chodyński (1832-1902). Historyk Kalisza*, Kalisz 2010.

⁴ Właściwie „Kaliszanin: gazeta Kalisza i jego okolic”, czasopismo wydawane w latach 1870-1892 w Kaliszu. K. Walczak, *Czasopisma kaliskie XIX i początku XX wieku. Studium bibliologiczne*, Kalisz 2005.

⁵ „Kaliszanin” 1870, nr 27, s.108; nr 28, s.112; 1891, nr 65, s.3; nr 69, s.3.

⁶ S. Małyszko, *Zabytkowe cmentarze przy Rogatce kaliskiej*, Kalisz 2003.

⁷ Tenże, *W krainie pamięci. Kaliskie cmentarze i miejsca pochówku dawniej i dziś*, Kalisz 2021.

⁸ M. Błachowicz, *Cmentarz, trup i dusza w wyobrażeniach prasy kaliskiej w II połowie XIX wieku*, „Techné” 2019, nr 4, s. 13-39, tenże, *Kaplica i krypta Repphanów i Scholców na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Kaliszu. Przyczynek do dziejów rodzin*. <http://www.cmentarzewangelickie-lodzkie.pl/grafika/zdjecia/r> [dostęp:10.02.2025]; A. Tabaka, M. Błachowicz, *Nowy Kaliszanin*, Kalisz 2010.

⁹ A. Dzióbek, *Cmentarz Majkowski w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski” 2009, t. 35, s. 103-124; S. Przygodzki, *Kalisz wielokulturowy*, Kalisz 2012; M. Woźniak, *Cmentarze i mogiły żołnierskie 1939-1945 na terenie województwa kaliskiego*, Kalisz 1983; H. Marcinkowska, *Nowy Cmentarz Żydowski przy ul. Podmiejskiej w Kaliszu*, „Kronika Wielkopolski” 2004, nr 4, s. 135-139.

różnych wyznań ulokowanych w obecnym powiecie kaliskim jest mało opracowana. Temat ten był głównie podejmowany w monografiach wybranych miejscowości tudzież opracowaniach dziejów poszczególnych świątyń, przez wspomnianego już Stanisława Małyszko¹⁰, czy też Marcina Mikołajczyka, który szczegółowo omówił historię cmentarza w Kokaninie¹¹.

Zgoła odmiennie wygląda stan badań w literaturze przedmiotu w kontekście Stawiszyna. Tematyka ta była podejmowana sporadycznie. Próbę opracowania dziejów parafii rzymskokatolickiej, w tym także stawiszyńskiej nekropolii podjął ks. Stanisław Płaszczyk¹², jednakże informacje zawarte w jego pracy są niekompletne i fragmentaryczne. W związku z powyższym luka ta stała się inspiracją do opracowania tego zagadnienia.

Głównym celem niniejszego artykułu jest omówienie dziejów cmentarza katolickiego w Stawiszynie. W części historycznej odtworzone zostały dzieje nekropolii wyznań obecnych w tym mieście na przestrzeni wieków, następnie przybliżona została historia cmentarza przykościelnego funkcjonującego przy kościele św. Bartłomieja oraz powstanie nowego cmentarza parafialnego przy ul. Kaliskiej. W części genealogicznej przybliżono sylwetki osób tam pochowanych, zasłużonych dla miejscowej społeczności.

ZARYS DZIEJÓW STAWISZYŃSKICH NEKROPOLII

Stawiszyn to niewielka miejscowość, położona przy trasie Kalisz-Konin, która na przestrzeni wieków była trwale związana z dziejami ziemi kaliskiej. W czasach Królestwa Polskiego administracyjnie przynależał w latach 1837-1844 i 1867-1915 do guberni kaliskiej¹³.

Najstarsze ślady osadnictwa zostały odnalezione na terenie tzw. Łysych Gór, leżących w okolicy miejscowości Długa Wieś Trzecia. Zapewne najstarszych miejsc pochówku należy doszukiwać się na tym właśnie terenie. Brak szczegółowych badań archeologicznych uniemożliwia ich dokładne zrekonstruowanie¹⁴. Wiadomo, że osada została przeniesiona na teren pomiędzy odnogami rzeki, zwanej Czarna Struga (Bawół) i tam powstało miasto lokacyjne, które w tej lokalizacji funkcjonuje do dziś¹⁵.

Relikty architektury sakralnej i miejskiej, zachowane do naszych czasów, świadczą o wielokulturowości miasta. Przestrzeń miejska była zamieszkiwana przez różne mniejszości narodowe i religijne. Na terenie Stawiszyna i w jego najbliższej okolicy zachowały się trzy cmentarze różnych wyznań: katolicki, ewangelicki i żydowski. Warto zaznaczyć, że to ostatnie miejsce pochówku zlokalizowane we wsi Stary Kiączyn, pomimo znacznego zniszczenia i uszczuplenia przestrzeni sepulkralnej, stanowi jeden z nielicznych dowodów na istnienie w społeczności stawiszyńskiej przedstawicieli

¹⁰ S. Małyszko, *Z dziejów Jastrzębnik i sąsiednich wsi*, Kalisz 2013; Tenże, *Drewniane kościoły w powiecie kaliskim i Kaliszu*, Kalisz 2022.

¹¹ M. Mikołajczyk, *Cmentarz parafialny w Kokaninie. Zarys biograficzno-historyczny*, „Polonia Maior Orientalis” 2017, t. IV, s.95-112.

¹² S. Płaszczyk, *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej w Stawiszynie*, praca dyplomowa, WSD Włocławek 1972.

¹³ S. Przygodzki, *Powiat kaliski w latach 1815-1918*, [w:] *Starostwo i powiat kaliski na przestrzeni wieków*, red. M. Sobczak-Waliś, Poznań 2024, s. 119-120.

¹⁴ Obecnie w kompleksie leśnym na terenie Zbierska Cukrowni pod kontrolą konserwatorską prowadzone są amatorskie badania archeologiczne przez Stowarzyszenie Poszukiwaczy Śladów Historii „Denar”.

¹⁵ E. Matyjak, *Dzieje Stawiszyna od czasów najdawniejszych do schyłku lat siedemdziesiątych XVI wieku*, Stawiszyn 1991.

wyznania mojżeszowego. Duża luka w materiale źródłowym uniemożliwia wskazanie czasu powstania tego cmentarza.

W XIV w. pobudowano kościół pw. św. Bartłomieja¹⁶. Krypty świątyni stały się miejscem spoczynku dla duchownych oraz patronów i dobrodziejów, majątnych mieszczan i zamożnej szlachty, którzy wspierali materialnie i finansowo działalność miejscowej parafii. Zgodnie z panującym zwyczajem w cieniu kościoła chowano zaś zubożałych mieszczan, podupadłą szlachtę i przedstawicieli pospólstwa. Z kolei pod murami cmentarza wyznaczono przestrzeń przeznaczoną na miejsce spoczynku dla skazańców.

Od XV w. na przedmieściu kaliskim działał niewielki szpitalik – przytułek dla ubogich, który prowadzili Kanonicy Regularni de Saxa, zwani duchakami¹⁷. Obok niego znajdowały się budynki klasztorne i kościółek pw. św. Ducha wraz z przylegającym do niego cmentarzem. To właśnie na nim chowano ubogich „pensjonariuszy” przytułku, starców, kaleki, chorych i bezdomnych, wykluczonych społecznie przedstawicieli stawiszynskiej społeczności i okolic, mieszkańców przedmieścia i pobliskich wsi. Z kolei w podziemiach drewnianej świątyni miejsce spoczynku znaleźli zapewne jej fundatorzy, a także bracia duchacy. Szpital i kaplica św. Ducha oraz związany z nimi cmentarz znajdowały się na obszarze obecnego założenia parkowego i służyły mieszkańcom aż do II połowy XIX w.¹⁸

Natomiast innowiercy, samobójcy, bluźniercy i nieochrzczeni musieli zostać zgodnie z ówczesnym prawem pochowani poza murami miejskimi, z dala od miasta. Jak podaje Eduard Kneifel w czasach reformacji w mieście osiedlili się bracia czescy, którzy mieli swój cmentarz przy drodze wiodącej ze Stawiszyna do pobliskich Petryk¹⁹. Z kolei dwa wieki później stawiszynscy ewangelicy założyli cmentarz na przedmieściu toruńskim, przy drodze wyjazdowej do Konina²⁰.

CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY PARAFII PW. ŚW. BARTŁOMIEJA

Jak już wcześniej wspomniano, pierwszą świątynią, która została założona na terenie miasta był kościół pod wezwaniem św. Bartłomieja. Początkowo była to drewniana budowla *collationis regiae*, która została zastąpiona murowaną świątynią. Czas jej powstania oraz ulokowanego przy niej cmentarza datuje się na początek XIV w.²¹ Wówczas, jak podaje Jacek Kolbuszewski, upowszechnił się już zwyczaj grzebania zmarłych na cmentarzach przykościelnych – parafialnych²². Co więcej do polszczyzny weszło także samo słowo „cmentarz”, które pochodziło z łacińskiego *cimiterium* i *cementerium*, to zaś z greckiego *koimeterion*, co oznaczało „miejsce spokoju”²³.

¹⁶ S. Płaszczyk, *Dzieje parafii ...*, s.7-8; Szerzej zob.: M. Gołembiewska, *Z dziejów parafii rzymsko-katolickiej i średniowiecznego kościoła w Stawiszynie w latach 1880-1940. Przyczynek do badań*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2021, nr 21, s. 242-257.

¹⁷ K. Antosiewicz, *Zakon Ducha Świętego de Saxa w Polsce średniowiecznej*, „Nasza Przeszłość” 1966, nr 23, s. 169-177, 192.

¹⁸ Dzieje zespołu klasztornego św. Ducha w Stawiszynie zbadał szczegółowo Mateusz Zimny. W 2023 r. powstała jego praca doktorska na temat *Zakonu Ducha Świętego de Saxa w Polsce do końca XVII wieku* napisana pod kierunkiem ks. dr. hab. Andrzeja Bruździńskiego (w druku).

¹⁹ E. Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diözese*, Posen 1937, s. 39.

²⁰ Tamże, s.50.

²¹ J. Tomala, *Architektura sakralna. Murowana architektura romańska i gotycka w Wielkopolsce*, Kalisz 2007, t. I, s. 400-401.

²² Jacek Kolbuszewski wskazuje, że już od połowy XII w. nastąpił zanik cmentarzy nieprzykościelnych i rozpoczął się okres cmentarzy przykościelnych. J. Kolbuszewski, *Cmentarze*, Wrocław 1996, s. 139.

²³ Tamże, s. 138-139.

Sobór rzymski z 1059 r. nakazywał w czasie budowania kościołów pozostawiać wokół nich przestrzeń grzebalną o szerokości 60 kroków²⁴. Nie bez przyczyny postawiono taki wymóg. Zmarli mieli być chowani dosłownie – jak pisze Kolbuszewski – w cieniu kościoła, a zatem spoczywać w Panu²⁵. W Stawiszynie przestrzeń cmentarna ulokowana była we wschodniej części terenu przykościelnego, otoczona murem miejskim. Postanowienia wspomnianego soboru nakładały na parafie również konieczność ogradzania cmentarzy i nakaz ten obowiązywał przez kilka kolejnych wieków²⁶. Konieczność ta wynikała z naruszania przestrzeni cmentarnej przez zwierzęta poszukujące pożywienia oraz ludzi, którzy wypasali bydło na cmentarzu, suszyli bieliznę, niszczyli grobowce. Duża liczba pochowanych na niewielkim obszarze, płytkie groby, wystające kości z ziemi oraz rozchodzący się odór rozkładających się ciał przyczyniał się do tego, że ówczesne cmentarze przykościelne przypominały coraz częściej miejsca grozy. Nie tylko względy estetyczne, ale sanitarne przede wszystkim nakazywały poszukiwać nowej przestrzeni grzebalnej poza murami miejskimi. Taki obowiązek nakładały też nowe przepisy prawne. Dopiero pod koniec XIX w. zaprzestano całkowicie pochówków na cmentarzach przykościelnych. Zanim całkowicie zaprzestano grzebać zmarłych na stawiszyńskim cmentarzu przy kościele, starano się zadbać o jego wygląd. W 1838 r. cmentarz został otoczony nowym murem, a koszt prac wyniósł 159 zł 4 gr.²⁷ Wiadomo, że przeprowadzono gruntowny remont filarów przy bramie i furtki prowadzącej do cmentarza²⁸. W 1887 r. teren przykościelny został obniżony o pół łokcia²⁹. W tym czasie tendencja do estetyzacji i upiększania miejsc pochówku stała się powszechna. Pod wpływem zmian kulturalnych cmentarz był postrzegany jako piękny park i kwitnący ogród, zatem coraz częściej wprowadzano na niego zielen³⁰. Takie działania podjęto także w Stawiszynie. W jednym z numerów „Kaliszanina” z 1880 r. donoszono, że ówczesny wójt Edward Knorr zakupił sadzonki kasztanów, które posadzono na cmentarzu przykościelnym³¹. Część z tych drzew rośnie do dziś.

Jak podaje Kolbuszewski, na przykościelnych cmentarzach byli chowani ci mniej majątni i o niskim statusie społecznym³². Groby były przeważnie nietrwałe i anonimowe, w wyjątkowych sytuacjach rodzina starała się zapewnić trwałą nagrobek. Zgoła odmiennie wyglądał pochówek majątnych mieszkańców miasta oraz szlachty. W murach świątyni chowano już nie tylko duchownych, ale także bogatych mieszczan, zamożną szlachtę, donatorów i dobroczyńców kościoła. W stawiszyńskiej świątyni nie odnajdziemy bogato zdobionych i rzeźbionych pomników, nagrobków i epitafiów. We wnętrzu świątyni znajdowały się marmurowe i żelazne płyty epitafijne. Pierwsza z nich poświęcona była pamięci Joanny Karoliny ze Sztarków 1 Weis, która została pochowana na cmentarzu katolickim przy ulicy Kaliskiej. Natomiast ta druga tablica epitafijna dotyczyła

²⁴ Tamże, s. 143.

²⁵ Tamże, s. 144.

²⁶ Tamże, s. 143.

²⁷ Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), Zespół 1: Naczelnik Powiatu Kaliskiego, sygn.170, Kościół parafialny Stawiszyn 1836-1846.

²⁸ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł.), *Spuścizna Adama Chodyńskiego*, paczka 2, Stawiszyn.

²⁹ APK, Zespół 1: Naczelnik Powiatu Kaliskiego, sygn.170, *Kościół parafialny Stawiszyn 1836-1846*.

³⁰ A. Długozima, *Cmentarze jako...*, s. 76.

³¹ „Kaliszanin” 1880, nr 34, s.135.

³² J. Kolbuszewski, *Cmentarze...*, s. 150.

Magdaleny z Markowskich Lareckiej³³, matki księdza Ignacego Lareckiego, proboszcza stawiszynskiego³⁴. Na kolejnej widniało nazwisko Ludwika z Góreckich Perczyńskiego, żony Michała Perczyńskiego³⁵, właściciela pobliskiego Kiączyna. Ostatnia z nich poświęcona była Emilii z Żychlińskich Meyer³⁶, matce księdza Teodora Meyera³⁷.

Z materiału źródłowego zebranego przez Adama Chodyńskiego, kaliskiego historyka wiadomo, że w kryptach kościelnych złożono doczesne szczątki Pelagii z Zajączków³⁸, żony Jana Hilarego Józefa Łubieńskiego³⁹, ówczesnego właściciela majątku stawiszynskiego, który rezydował w swojej posiadłości w Długiej Wsi (Kaliskiej). Łubieńskim przysługiwało prawo kollacji. Jako kolatorzy („dobrodzieje”) stawiszynskiego kościoła mogli oni m.in. zasiadać w prezbiterium w ławce kolatorskiej, lokować szczątki doczesne swych agnatów w podziemiach świątyni, a także umieścić tablice epitafijne swego rodu we wnętrzu kościoła. Kolatorzy fundowali również szaty, przedmioty liturgiczne, obrusy, ale przede wszystkim ich obowiązkiem było finansowanie remontów kościoła. Jak podaje Adam Chodyński, wizerunek św. Józefa Oblubieńca został namalowany przez Pelagię z Zajączków Łubieńską, która dzieło podarowała miejscowemu kościołowi. Obraz ten został umieszczony w ołtarzu bocznym i ukryty pod zasuwą-kopią z XX w. obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, od którego kaplica wzięła swoją obecną nazwę⁴⁰.

Łubieńscy także mieli swój udział w finansowaniu tego typu przedsięwzięć. Świadczy o tym zamieszczona na elewacji wschodniej korpusu informacja. Na blendzie zewnętrznej widnieje tablica, na której umieszczono następującą treść: „Odbyła się reparacja kościoła parafialnego staraniem J.W.M. Łubieńskiego roku 1865 zabytności W. X. Prałata Pawlińy Proboszcza tutejszego” [zachowano oryginalną pisownię]⁴¹.

W 1839 r. do korpusu głównego od strony południowej dobudowano przybudówkę, z myślą o utworzeniu w niej kaplicy grobowej Łubieńskich⁴². W krypcie ulokowanej w podziemiach pod kaplicą złożono zabalsamowane zwłoki Pelagii z Zajączków Łubieńskiej, która zmarła w trakcie podróży powrotnej z sanatorium w 1835 r. w Dreźnie⁴³. Obok niej pochowano jej 18 miesięcznego syna, Jana (Jacentego) Łubieńskiego, zmarłego sześć lat wcześniej⁴⁴. W jednej trumnie spoczęły doczesne szczątki matki i syna. O tym kto został pochowany w kaplicy informuje zamieszczona w jej wnętrzu tablica epitafijna.

³³ ADWł., *Spuścizna Adama Chodyńskiego*, paczka 2, Stawiszyn.

³⁴ J. Szymański, *Represje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej po powstaniu styczniowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne” 2016, t. 105, s. 316.

³⁵ ADWł., *Spuścizna Adama Chodyńskiego*, paczka 2, Stawiszyn.

³⁶ Tamże.

³⁷ M. Gołębiewska, Hasło: *Meijer (Meyer) Teodor (1837-1896)*, [w:] *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej ziemi kaliskiej*, t. IV, red. B. Celer, Kalisz 2023, s. 371.

³⁸ M. Gołębiewska, Hasło: *Łubieńska Pelagia Antonina, z d. Zajączek (1792-1835)*, [w:] *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej ziemi kaliskiej*, t. IV, red. B. Celer, Kalisz 2023, s. 345-346.

³⁹ M. Gołębiewska, Hasło: *Łubieński, Jan Hilary Józef (1798-1860)*, [w:] *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej ziemi kaliskiej*, t. IV, red. B. Celer, Kalisz 2023, s. 342-343.

⁴⁰ ADWł., *Spuścizna Adama Chodyńskiego*, paczka 2, Stawiszyn. Nie udało się ustalić, czy obraz ten nadal znajduje się w świątyni.

⁴¹ Napis pochodzi z tablicy znajdującej się na murze świątyni.

⁴² ADWł., *Spuścizna Adama Chodyńskiego*, paczka 2, Stawiszyn.

⁴³ „Kurier Warszawski” 1835, nr 229.

⁴⁴ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Zespół 16: Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Jana w Warszawie, sygn. 4, akt zgonu 122/1829, akt urodzenia 80/1829.

W tym czasie na terenie położonym poza murami miejskimi, przy dawnym trakcie kaliskim, powstaje nowy cmentarz parafialny. Jedną z pierwszych budowli, która została zbudowana na nim jest neogotycka kaplica grobowa rodu Łubieńskich, która staje się miejscem spoczynku kolejnych przedstawicieli tego rodu. Ulokowana w centralnej części wyznacza nową przestrzeń grzebalną, która funkcjonuje do dziś.

ZAŁOŻENIE NOWEGO CMEN TARZA PARAFIALNEGO

Okoliczności powstania założenia cmentarnego przy ulicy Kaliskiej ściśle należy wiązać ze zmianami w obowiązującym prawie oraz zachodzącymi przemianami społecznymi. Już w 1770 r. książę Stanisław Lubomirski Marszałek Wielki Koronny zwracając się do najwyższych władz kościelnych w Polsce, apelował o wyznaczanie miejsc wiecznego spoczynku poza obrębem miasta⁴⁵. Jeszcze w latach 90. XVIII w. delokalizację cmentarzy przeprowadzała Komisja Policji Obojga Narodów. Opublikowano wówczas dokument *Uniwersał do Miast Wolnych Względem cmentarzy i szlachtuzów*, w którym zakazano chowania zmarłych w świątyniach, a także nakazywano tworzenie cmentarzy poza murami miejskimi⁴⁶. Pomimo regulacji prawnych zwyczaj urządzania cmentarzy na obrzeżach miast upowszechnił się dopiero w czasach zaborów.

Stawiszyn administracyjnie przynależał do Królestwa Polskiego, a więc w sprawie miejsc i zasad pochówku obowiązywało prawo ustanowione przez cara Aleksandra I w 1817 r. Opór ludzi przed grzebaniem zmarłych na tzw. „psim polu” był widoczny w dużych miastach, małych miasteczkach i na terenach wiejskich. Już w 1807 r. został założony cmentarz katolicki, za Rogatką Wrocławską w Kaliszu. Na prowincji wprowadzenie nowego prawa grzebalnego mogło znacznie odłożyć się w czasie. Widać to na przykładzie cmentarza w Kokaninie, który założony został, jak podaje Marcin Mikołajczyk, dopiero po pożarze w 1881 r.⁴⁷ Nieco wcześniej datuje się powstanie cmentarzy w Blizanowie⁴⁸, Goliszewie⁴⁹, Tykadłowie⁵⁰, Dzierżbinie⁵¹, w miejscowościach oddalonych o kilkanaście kilometrów od Stawiszyna. Warto dodać, że w 1730 r. w pobliskim Zbiersku istniała już kaplica grobowa rodziny Kożuchowskich, jednakże nie wiadomo, kiedy dokładnie na terenie wokół kaplicy miały miejsce pierwsze pochówki zbierskich parafian⁵².

Nowa lokalizacja miejsc pochówku umożliwiła szlachcie i bogatemu mieszczaństwu postawienie okazałego, ale przede wszystkim trwałego grobu. Możliwość taką dawały także nowe regulacje prawne. Przepisy z 1846 r. w Królestwie Polskim wprowadzały

⁴⁵ J. Kolbuszewski, *Cmentarze...*, s.178.

⁴⁶ E. Klima, B. Wycichowska, W. Popek, *Cmentarz w strukturze przestrzennej miasta*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2019, t. 35, s. 82.; J. Kolbuszewski, *Cmentarze...*, s.185-186.

⁴⁷ M. Mikołajczyk, *Cmentarz parafialny w Kokaninie...*, s. 97.

⁴⁸ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (dalej: WUOZ), Karta ewidencji zabytku, https://zabytek.pl/pl/obiekty/cmentarzzrzymkokatolick685694/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.121232/1 [dostęp: 10.05.2025].

⁴⁹ WUOZ, Karta ewidencji zabytku, https://zabytek.pl/pl/obiekty/697255/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.121284/1 [dostęp: 10.05.2025].

⁵⁰ WUOZ, Karta ewidencji zabytku, https://zabytek.pl/pl/obiekty/cmentarz-rzymkokatolick-696484/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.121394/1 [dostęp: 10.05.2025].

⁵¹ WUOZ, Karta ewidencji zabytku, https://zabytek.pl/pl/obiekty/cmentarz-rzymkokatolick-685754/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.121275/1 [dostęp: 10.05.2025].

⁵² WUOZ, Karta ewidencji zabytku, https://zabytek.pl/pl/obiekty/687395/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.121398/1 [dostęp: 10.05.2025].

podział na groby „stałe” z nagrobkami i „czasowe” – ziemne z krzyżami drewnianymi⁵³. W XIX w. prawo posiadania własnego grobu przysługiwało każdemu. Na każdym grobie można było postawić pomnik, czy nagrobek. Od tego czasu – jak podaje Kolbuszewski – śmierć równała wszystkich w sposób demokratyczny. Kult zmarłego i pamięci o nim nie był już zależny od statusu społecznego zmarłego⁵⁴.

Wzorem innych ośrodków miejskich, małych miasteczek i wsi w Królestwie Polskim wyznaczono w Stawiszynie nowe miejsce wiecznego spoczynku, które ulokowano na obrzeżach miasta. Granice tej przestrzeni wyznaczają po dziś dwie ulice: Kaliska i Słoneczna.

Nieco trudności nastęcza wskazanie konkretnej daty powstania tego założenia cmentarnego. W literaturze przedmiotu oraz materiale archiwalnym niewiele odnajdujemy na ten temat informacji. W tej kwestii jedynie można oprzeć się na pewnych domniemaniach. Teren, na którym powstał cmentarz przynależał niegdyś do stawiszynskiego starostwa niegrodowego, które na początku XIX w. stało się własnością gen. Józefa Zajączka. Pierwsza z hipotez zakłada, że ziemie pod założenie miejscowego cmentarza mógł przekazać sam gen. Zajączek. Jednakże skłonna była bym bardziej ku przekonaniu, że parcele pod założenie przestrzeni sepulkralnej przekazał kolator Jan Łubieński (1798-1860), ówczesny właściciel dóbr stawiszynskich. Zapewne nastąpiło to przed 1842 r., bowiem z tego okresu pochodzi najstarszy zachowany do dziś grób, ale nie wcześniej niż przed 1828 r. Dolną granicę zaś wyznacza data przejęcia dóbr stawiszynskich przez żonę Jana Łubieńskiego, Pelagię z Zajączków, bratanicę gen. Zajączka⁵⁵. Jeśli teza ta okazałaby się prawdziwa, stawiszynska nekropolia była by jedną z pierwszych, która powstała poza murami miejskimi, na prowincji w ówczesnej guberni kaliskiej.

WYBRANE MIEJSCA POCHÓWKU NA CMENARZU

Cmentarz ulokowany został przy głównym trakcie prowadzącym do Kalisza, na średniowiecznym Przedmieściu kaliskim. Chodyński w swoich zapiskach odnotował, że w latach 80. XIX w. cmentarz był nieurządzony, jedynie obsadzony drzewami i „było na nim kilka pomników m.in. Sztarkowej, Szymankiewiczowej i dzieci Messinga”⁵⁶, czyli zamożnych mieszczan stawiszynskich.

Od bramy głównej przy ulicy Kaliskiej, prowadzi szeroka aleja, która w pewnym miejscu rozchodzi się na dwie boczne alejki. Przy prawej bocznej alejce – dominują i wyróżniające się na tle innych nagrobków – pomniki nagrobne. Pierwszy z nich to grób rodziny Sztarków i Weisów, za którym znajduje się jeden z najstarszych zachowanych grobów na miejscowym cmentarzu należący do Elżbiety z Lareckich Łaskiej, a druga mogiła to miejsce pochówku rodziny Messing.

Z całą pewnością uwagę przykuwa mogiła rodziny Sztark i Weiss wyróżniająca się nagrobkiem z hieratyczną figurą Matki Boskiej stojącej w arkadzie, u stóp której widnieje napis: *Pod Twoją Obronę uciekamy się Święta Boża Rodzicielko*. Mogiła została otoczona prostym ogrodzeniem wykonanym z metalu. Nazwiska zmarłych umieszczono na ścianach prostokątnego postumentu powstałego z piaskowca. Na arkadzie, w półłuku wykłuto napis: *Grób Antoniny z Wejssów Sztark*. W ścianie bocznej prosto-

⁵³ J. Kolbuszewski, *Cmentarze...*, s. 193.

⁵⁴ Tamże, s. 195.

⁵⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Majątek Stawiszyn gen. Józefa Zajączka, sygn. 1, k. 8-9

⁵⁶ ADWł., *Spuścizna Adama Chodyńskiego*, paczka 2, Stawiszyn.

kątnego postumentu wyryto nazwiska osób tam pochowanych: Augusty Sztark, panny, zmarłej 16 grudnia 1865⁵⁷, w wieku 18 lat oraz Marii ze Sztarków Grzegorzewskiej (1848-1884)⁵⁸. Obiekt zachowany jest w dobrym stanie, aczkolwiek w ścianie tylnej, płyta uległa poważnej destrukcji spowodowanej wyżłobieniem przez wodę pustej przestrzeni, uniemożliwiającej odczytanie częściowo imienia i nazwiska zmarłego. Na pomniku odczytujemy jeszcze jedno nazwisko: *Bogumiła Weiss Pstrokońska Poraj*. Dzięki badaniom genealogicznym udało się rozwikłać powiązania rodzinne osób spoczywających w tej mogile. We wspólnym grobie pochowano Antoninę z Wejssów (Weissów) Sztark (1822-1863)⁵⁹, jej matkę Joannę Karolinę ze Sztarków Weiss (1796-1846)⁶⁰ oraz bratową tej pierwszej, Bogumiłę z Pstrokońskich herbu Poraj⁶¹. Została pochowana tutaj „żeńską część” rodziny Weissów, ponieważ małżonkowie tych pań spoczęli na miejscowym cmentarzu ewangelicko-augsburskim. Mamy tutaj do czynienia z małżeństwami ekumenicznymi, zawieranymi w Stawiszynie w XIX w. W owym czasie było to zjawisko dość powszechne, zwłaszcza wśród bogatych mieszczan, handlarzy, kupców, rzemieślników. Małżeństwa aranżowano zazwyczaj z pobudek ekonomicznych. Rodzina Weissów była zamożna i wywodziła się z Osiecznej w Wielkim Księstwie Poznańskim, skąd przywędrowała do Stawiszyna i należała do najstarszych rodzin mieszanych wyznaniowo, zamieszkujących te tereny od kilku pokoleń. Podobnie zresztą jak rodzina Sztarków, która od prawie stu lat mieszkała w Stawiszynie.

Za grobem rodziny Weiss i Sztark znajduje się zniszczona w dużym stopniu wykonana, z piaskowca, przykryta niewielkim daszkiem płyta nagrobna Elżbiety z Lareckich

⁵⁷ Prawdopodobnie w grobie spoczywa Augusta Sztark, córka Antoniny z Weisów i Karola, małżonków Sztarków. Dane pochodzą z nagrobka.

⁵⁸ APK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Stawiszynie (dalej: ASCPRS), sygn.194 Duplikat akt urodzeń, małżeństw, zgonów 1867, akt małżeństwa 11/1867 [Maria Sztark i Marcel Grzeszkiewicz]; sygn. 5 Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1878, akt małżeństwa [Maria ze Sztarków, Grzeszkiewicz i Władysław Chylewski].

⁵⁹ Córka Joanny Karoliny ze Sztarków i Samuela, małżonków Weissów. Wyszła za kuzyna od strony matki, Karola Sztarka. Dziećmi Sztarków byli: Karolina (ur.1842), Józef Karol (1845-1884), Augusta (1847-1865), Maria (ok.1850), Edward Adolf (1853-1896) i Stanisław Daniel (ur. ok. 1855/6). APK, ASCPRS, sygn. 126 Duplikat ksiąg urodzeń, małżeństw, zejść 1841, akt małżeństwa [Antonina z Weissów i Karol Sztark] 8/1841, APK, ASCPRS, sygn.189 Duplikat akt urodzeń, małżeństw, zejść 1862, akt małżeństwa [Karolina Sztark i Heliodor Hoffman] 6/1862; APK, ASCPRS, sygn.194 Duplikat akt urodzeń, małżeństw, zgonów 1867, akt małżeństwa 11/1867 [Maria Sztark i Marcel Grzeszkiewicz]; sygn. 5 Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1878, akt małżeństwa [Maria ze Sztarków, Grzeszkiewicz i Władysław Chylewski]; APK, Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Stawiszynie (dalej: ASCPEAS), sygn. 11 Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1884, akt małżeństwa 8/1884 [Edward Adolf i Marianna Herbst]; Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie, Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie, sygn. 30, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1881-1889, akt małżeństwa 23/1883 [Stanisław Daniel Sztark i Natalia Peschke].

⁶⁰ Urodzona w 1796 r. , jako córka Samuela i Rozalii z Franków. W 1815 r. wyszła za Samuela Weissa. Miała z nim troje dzieci: Karol Ferdynand, Paulinę Matyldę i Antoninę. Po śmierci męża, w 1827 r. wyszła za majstra ślusarskiego, 65 letniego Jana Heina, z którym miała syna Jana Szczepana, znanego warszawskiego kamieniarza. Jej ostatnim mężem był nieznanymi imienia Bednarkiewicz. APK, ASCPRS, sygn.147, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów, akt małżeństwa [Joanna Karolina ze Sztarków i Samuel Weiss] 8/1815, APK, ASCPEAS, sygn. 96, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów, akt urodzenia [Paulina Matylda Weiss] 23/1826;APK, ASCPEAS, sygn. 96, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów, akt zgonu [Samuel Weiss] 58/1826;APK, ASCPEAS, sygn. 97, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów , akt małżeństwa [Joanna Karolina ze Sztarków i Jan Hein] 11/1827, ASCPEAS, sygn.97, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów, akt małżeństwa 10/1827; APW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Jana Chrzciciela w Warszawie, sygn. 41, Księga zaślubin 1866-1868, akt małżeństwa [Jan Szczepan Hein i Konstancja Kamila z Sabudzka] 144/1867.

⁶¹ Pochodziła z rodziny o korzeniach szlacheckich. Była córką Wojciecha Pstrokońskiego h. Poraj, posesora Rypinka. W 1838 r. wyszła za mąż za Karola Ferdynanda Weissa.

Łaskiej⁶² (1815-1842), która była żoną Stanisława Łaskiego⁶³, nauczyciela szkoły elementarnej, ekspedytora poczt i kasjera miasta Wolborz⁶⁴. Prawdopodobnie przebywała ona w Stawiszynie gościnnie. Jej pobyt należy łączyć z odwiedzinami u brata ks. Ignacego Lareckiego⁶⁵, który od 1841 r. był administratorem miejscowej parafii. Na pomniku zaobserwować można ślady działania czynników atmosferycznych, które spowodowały poważną jego destrukcję. W głównej mierze zniszczenia objęły napis informujący o zmarłej osobie. Grobowiec Elżbiety z Lareckich Łaskiej należy do jednych z najstarszych zachowanych grobowców na miejscowym cmentarzu parafialnym.

Nieopodal niego ulokowany został grobowiec rodzinny Messingów z monumentalnym pomnikiem nagrobnym, który dominuje nad innymi grobami. Ma on charakter krzyża wspartego na wysokim słupie, poniżej którego znajduje się ozdobiony girlandą czworoboczny postument. Nazwiska zmarłych umieszczone zostały na czterech ścianach wykonanych z piaskowca. W grobie pochowani zostali: Józef Messing⁶⁶ oraz jego synowie: Teofil Piotr (1841-1842)⁶⁷ i Juliusz Ferdynand (1851-1852)⁶⁸. Józef Messing był zamożnym mieszczaninem, który trudnił się handlem. Był też ławnikiem miejskim. W 1840 r. ożenił się z ewangeliczką, Julianną Wilhelmina z Tahnów, wdową po Łukaszu Jaksiewicz⁶⁹. Messingowie mieli córkę Maryę, która zgodnie z ówczesnym zwyczajem przyjęła wyznanie matki. W związku z tym została pochowana w jednym grobie wraz z matką na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Stawiszynie.

Tuż za grobowcem rodziny Messing został ulokowany skromny nagrobek Ludomiry z Gałczyńskich Malinowskiej, który stanowi dobry przykład sztuki sepulkralnej z początków XX w. Wertując „Gazetę Kaliską” z 1917 r. odnajdziemy na jednej z kart wspomnienie pośmiertne, autorstwa Zygmunta Dukalskiego, w którym czytamy:

Dnia 13 września 1917 r. zmarła Ludomira z Gałczyńskich Malinowska. Urodziła się w Lipnie w 1847 r. Uczyła się w Pułtusk i ukończyła pensję p. Plichty i oddała się całemu zamiłowaniu pracy nauczycielskiej. Przez kilka lat była nauczycielką na pensji u p. Plichty, a po wyjściu za mąż zamieszkała wraz z mężem w Kurlandii, w Krasławiu, gdzie z wielkim pożytkiem oboje byli nauczycielami w zakładach naukowych i dobroczynnych hrabiny Zyber-Plater. Powrócili do Warszawy gdzie nadal nauczała i wychowywała dzieci [...]⁷⁰.

⁶² Urodzona 26 listopada 1815 w Krzykowicach, parafii Wolbórz. Była córką Józefa i Magdaleny Lareckich. Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Wolborzu, akt urodzenia 19/1833.

⁶³ Małżeństwo Łaskich miało troje dzieci: Mariannę Florentynę (1835), Józefę Bibianę (1837) oraz Wincentego Teodora Ryszarda (1841). APŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Wolborzu, sygn., akt urodzenia 48/1835; sygn., akt urodzenia 310/1837; sygn. akt urodzenia 120/1841.

⁶⁴ <https://dawniwołborzanie.pl/stanislaw-laskii/> [dostęp: 11.12.2022].

⁶⁵ Patrz przypis 32.

⁶⁶ Dane pochodzą z nagrobka.

⁶⁷ Dane pochodzą z nagrobka.

⁶⁸ Dane pochodzą z nagrobka.

⁶⁹ APK, ASCPEAS, sygn. 110, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1840-1840, akt małżeństwa 3/1840; APK, ASCPRS, sygn. 125, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1840-1840, akt małżeństwa 4/1840.

⁷⁰ „Gazeta Kaliska” 1917, nr 84.

W końcowej części wspomnienia pośmiertnego odnotowano, że Ludomira z Gałczyńskich Malinowska przybyła do Stawiszyna po śmierci męża⁷¹ i zamieszkała u córki, Marii Elżbiety⁷². Miało to miejsce po 1903 r., bowiem w tym roku zmarł jej mąż Franciszek Malinowski⁷³. Tutaj na świat w 1915 r. przyszedł jej wnuk, Stanisław Zygmunt Pragnący, który zmarł w wieku 3 miesięcy⁷⁴. Ludwika z Gałczyńskich Malinowska odeszła w wieku 69 lat i została pochowana wraz z wnukiem na stawiszynskim cmentarzu katolickim⁷⁵.

W pobliżu znajduje się grób znanego i cenionego lekarza Zygmunta Dukalskiego (1866-1942?)⁷⁶, przedstawiciela miejscowej inteligencji. Zygmunt Dukalski posiadał ogromną wiedzę i pasję. Podejmował działania społeczno-kulturalne na rzecz tej niewielkiej społeczności, krzewił kulturę i popularyzował wiedzę o przeszłości Stawiszyna wśród mieszkańców, ale także na łamach prasy. Był współzałożycielem Ochotniczej Straży Pożarnej w Stawiszynie i wielu innych organizacji. Niestety okoliczności śmierci doktora Dukalskiego pozostają wciąż owiane tajemnicą. Według przekazu ustnego w czasie II wojny światowej hitlerowcy mieli rozstrzelać go na dziedzińcu ratusza, ale w ostatniej chwili wyrok został wstrzymany przez stawiszynskiego felczera. Po tym zdarzeniu doktor zachorował i prawdopodobnie zmarł na zawał serca⁷⁷. W zachowanym materiale źródłowym nie odnaleziono jego aktu zgonu.

Grób Zygmunta Dukalskiego stał się również miejscem symbolicznego pochówku jego wnuka – Zygmunta Wiesława Dukalskiego, harcerza, powstańca warszawskiego, który zginął tragicznie w trakcie walk powstańczych w 1944 r. W grobie tym złożono także szczątki doczesne Zbigniewa Rekusa, kolejnego wnuka Zygmunta Dukalskiego.

Z postacią wspomnianego doktora związana była popularna aktorka teatralna Amelia z Drozdowskich Kozłowska⁷⁸ (1864-1898), która wraz z dwumiesięcznym synkiem Brunonem Włodzimierzem Jakubem⁷⁹ została pochowana tuż przy alejce, nieopodal

⁷¹ W 1881 r. wyszła za Franciszka Malinowskiego. APW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Jana Chrzciciela w Warszawie, sygn., akt małżeństwa 149/1881.

⁷² Maria Elżbieta z Malinowskich urodzona w Rosji. Wyszła za mąż za Ludwika Pragnącego, syna Franciszka i Heleny z Nowaków. Ludwik Pragnący był urzędnikiem pocztowym w Tomaszowie. Zmarł 1926 r. Maria Elżbieta zmarła dziewięć lat później w Płocku. Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Antoniego w Tomaszowie Mazowieckim, Księga urodzeń, małżeństw, zgonów 1926, akt zgonu [Ludwik Pragnący] 75/1926. Dane pochodzą z portalu geneteka.pl https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&rid=D&search_lastname=Pragn%C4%85cy&exac=1&from_date=&to_date=&w=05ld [dostęp: 20.02.2025]; Urząd Stanu Cywilnego w Płocku, Księga urodzeń, małżeństw, zgonów 1935, akt zgonu [Maria Elżbieta z Malinowskich Pragnąca] 40/1935.

⁷³ Franciszek Malinowski był synem Bartłomieja i Kunegundy z Korytkowskich (Kierytkowskich?), małżonków Malinowskich. APW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Trójcy w Warszawie, sygn., akt zgonu 895/1903.

⁷⁴ APK, ASCPRS, sygn. 61, Duplikat księgi urodzeń, małżeństw, zgonów 1916, akt zgonu 19/1916.

⁷⁵ Dane pochodzą z nagrobka.

⁷⁶ M. Gołębiewska, *Dukalski Zygmunt (1866-1942?)* [w:] *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej ziemi kaliskiej*, t. IV, red. B. Celer, Kalisz 2023, s.121-123.

⁷⁷ Informacje pochodzą od pana Jerzego Widerskiego, pasjonata i miłośnika historii Stawiszyna.

⁷⁸ Urodzona 1 marca 1864 w Proszowicach. Była córką aktorów Juliana i Wandy z Okońskich, małżonków Kozłowskich. Z kolei jej matka – Wanda Okońska (1840-1875), wyszła za Juliana Kozłowskiego. Grała w zespole wędrownym swojego ojca m.in. w Radomiu, Kielcach, Częstochowie, Piotrkowie, Puławach, Łowiczu i Krasnymstawie, ale również z trupą teatralną P. Ratajewicza w Lublinie. <https://encyklopediateatru.pl/osoby/76677/wanda-drozdowska> [dostęp: 11.12.2022]. Zmarła w Stawiszynie 3 listopada 1898 r. APK, ASCPRS, sygn.25, akt zgonu 44/1898.

⁷⁹ APK, ASCPRS, sygn.25, akt urodzenia 75/1898, akt zgonu 33/1898.

kaplicy grobowej Łubieńskich. Na nagrobku wykluto napis *artystka dramatyczna, wnuczka najstarszych dyrektorów Teatrów Polskich Jana i Marii Okońskich*⁸⁰. Warto przybliżyć kilka faktów z jej życia. W 1888 r. w Proszowicach wyszła za aktora Adama Waclawa Kozłowskiego⁸¹. Małżonkowie doczekali się potomstwa, ale żadne z dzieci nie przeżyło nawet dwóch miesięcy. Pierwsze dziecko – córka Kazimiera – przysłała na świat w Szadku w 1894 r. i niebawem umarła⁸². W akcie zgonu odnotowano, że matka dziecka przebywa w Rychwale⁸³. Ta informacja pozwala łączyć ją z lekarzem Zygmuntem Dukalskim, specjalizującym się również w chorobach kobiecych. W owym czasie prowadził on we wspomnianej miejscowości gabinet lekarski. To tłumaczyłoby pobyt Kozłowskiej w Rychwale, która zapewne leczyła się u niego z powodu powikłań poporodowych. Kolejne dziecko, syn Leon Włodzimierz przyszedł na świat dwa lata później i także zmarł, będąc niemowlęciem⁸⁴. Podobnie zresztą jak trzeci potomek – Bruno Włodzimierz Jakub, urodzony w Stawiszynie. Jego chrzestnymi byli: Michalina ze Szydłowskich, żona doktora Dukalskiego i stawiszynski aptekarz Jan Leżuchowski⁸⁵. Tutaj swój żywot zakończyła również Amelia Kozłowska, która zmarła w wyniku komplikacji poporodowych dwa miesiące po śmierci swojego synka.

Tuż obok grobu Amelii z Drozdowskich Kozłowskiej znajduje się mogiła Jana Leżuchowskiego (1867-1904), magistra farmacji i właściciela apteki⁸⁶. Aptekarz przybył do miasteczka z Pszczonowa, w Łódzkiem. Po śmierci Leżuchowskiego, jego żona Antonina ze Składanków⁸⁷, wyszła za mąż za aptekarza, Józefa Karola Konstantego Ekerkunsta⁸⁸. Nadal prowadzi aptekę w Stawiszynie, którą zarządza Zygmunt Gumowski, natomiast jej drugi mąż, zakłada tutaj skład apteczny⁸⁹.

Z całą pewnością uwagę przykuwa neogotycka kaplica grobowa rodziny Łubieńskich, ulokowana w centralnym miejscu cmentarza. Wskutek prac remontowych jej pierwotny charakter uległ częściowemu zatarciu. To w niej w 1842 r. pochowana została Ludwika z Czarneckich Łubieńska (1781-1842), matka wspomnianego Jan Hilarego Józefa

⁸⁰ Jej dziadkiem był Jan Okoński (1807-1889), słynny aktor i dyrektor Teatrów Prowincjonalnych Królestwa Polskiego. Wraz z trupą podróżował po miastach, wystawiając sztuki teatralne. Pod koniec życia osiadł na stałe w Szadku, gdzie żył w skrajnej nędzy. <https://encyklopediateatru.pl/osoby/79328/jan-okonski> [dostęp: 11.12.2022].

⁸¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Duplikat akt urodzeń, małżeństw i zgonów Parafii Rzymskokatolickiej w Proszowicach, sygn. 77, akt ślubu 42/1888.

⁸² APŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Szadku, sygn. 186, akt urodzenia 189/1894.

⁸³ Tamże, akt zgonu 85/1894.

⁸⁴ ANK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Proszowicach, sygn. 85, akt urodzenia 184/1896, akt zgonu 89/1896.

⁸⁵ APK, ASCPRS, sygn.25, akt urodzenia 75/1898.

⁸⁶ „Wiadomości farmaceutyczne: organ Towarzystwa Farmaceutycznego Warszawskiego” 1901, nr 3.

⁸⁷ Córka Jana i Eleonory z Bochyńskich, małżonków Składanek. Pochodziła z Warszawy. Tam też w 1893 r. poślubiła Jana Leżuchowskiego. APW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Stanisława, sygn. 102, Akta małżeństw 1893, akt małżeństwa 179/1893. Zmarła w Warszawie, w wieku 61 lat. APW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Barbary w Warszawie, Księga urodzeń, małżeństw, zgonów 1938, akt zgonu 638/1938. Dane pochodzą z portalu [metryki.genealodzy.pl](https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=1002&sy=1938b&kt=1&pplik=0634-0639.jpg) <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=1002&sy=1938b&kt=1&pplik=0634-0639.jpg> [dostęp: 12.02.2025].

⁸⁸ Archiwum Państwowe w Toruniu, Oddział we Włocławku, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Jana we Włocławku, sygn. 214, Duplikat akt małżeństw, akt małżeństwa 161/1908.

⁸⁹ *Kalendarz Kaliski na rok 1914*, s. 139.

Łubieńskiego. W „Kurierze Warszawskim” zamieszczono wspomnienie pośmiertne, w którym czytamy:

Na dniu 23 z. m. w dobrach *Starzenice* w Ob.: *Wieluńskim*, przeniosła się do wieczności w 61 roku życia JW. Ludwika z Czarneckich *Łubieńska*, Małżonka J.W. Józefa *Łubieńskiego* b. Radzcy Woiew.: Pani ta od młodości pielęgnując wszystkie przymioty duszy i serca słusznie w późniejszym wieku wzorem cnot niewieścich nazwać się mogła; przechodząc przez próby przeciwności, znosiła je umysłem spokojnym i stałym, poświęcenie się jej dla dzieci i męża było bez granic. Nie powściągnęły jej usiłowań w tej wierze, nadwątlone chorobą siły, a gdy inż do końca zbliżać się poczęła, zasiloną jakby nadziemską mocą, z rzadką przytomnością umysłu dopełniła obowiązków religij, poczyniła wiele dobroczynnych ofiar, poczem pożegnawszy Męża, pobłogosławiwszy dzieciom i wnukom w BOGU zasnęła. Zwłoki jej wśród powszechnego rozrzewnienia też dzieci i familiji, odwieziono do dóbr *Stawiszynskich* syna jej JW. *Łubieńskiego* Radzcy tajnego, Senatora, gdzie w grobie rodzinnym na wieczny spoczynek złożone zostały⁹⁰.

W 1845 r. z majątku rodzinnego w Starzenicach odbyła się eksportacja zwłok męża Ludwika z Czarneckich, Józefa Łubieńskiego (1777-1845)⁹¹, dziedzica tychże dóbr w pow. wieluńskim, komisarza Departamentu Kaliskiego. Jego przymioty wychwalano we wspomnieniu pośmiertnym umieszczonym na łamach „Kuriera Warszawskiego”⁹². Jego doczesne szczątki złożono obok trumny żony Ludwiki, w kaplicy grobowej Łubieńskich. W miejscu tym pochowany został również Ignacy Józef Alfred h. Pomian Łubieński (ok. 1824-1906)⁹³, wnuk Łubieńskich wraz z żoną Marią Gabriellą z Brzezińskich (1831-1910)⁹⁴ oraz ich dziećmi: Alfredem (zm. 4 m-ce po ur. w 1854)⁹⁵, Antonim Janem Napoleonem (ok. 1867-1896)⁹⁶, Heleną Anną (zm. 6 m-y po ur. w 1867)⁹⁷ i Marią Wandą (ok. 1867-1890)⁹⁸.

Dziś kaplica utraciła swoją pierwotną funkcję. Usunięty został z niej napis: *Kaplica rodu Łubieńskich herbu Pomian*. Po przebudowie i remoncie użytkowana jest jedynie okazjonal-

⁹⁰ „Kurier Warszawski” 1842, nr 92.

⁹¹ Przyszedł on na świat w 1777 r. w Chojnie jako syn Piotra (1741-1794) i Anny Józefy z Korytkowskich h. Mora (1740-1782). W młodości odbył służbę wojskową i walczył pod dowództwem gen. Rynkiewicza. Od 1806 r. był komisarzem Departamentu Kaliskiego, a następnie został mianowany przez Rząd Tymczasowy Radcą Prefektury. Pełnił funkcję radcy województwa kaliskiego. Należał do kaliskiej loży masonskiej „Hesperus. APŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Rudzie, sygn. 86, akt zgonu 64/1845.

⁹² „Kurier Warszawski” 1845, nr 320.

⁹³ Był synem wspomnianego Jan Hilarego Józefa h. Pomian Łubieńskiego i właścicielem rzeczonych dóbr stawiszynskich oraz Goleniowa (pow. zawierciańskim). Po upadku majątku w Długiej Wsi, zamieszkał w domu przy ul. Zamkowej w centrum miasta. Zmarł w 1906, w wieku 81 lat.

⁹⁴ W „Gazecie Kaliskiej” zamieszczono nekrolog: „Ś.p. z Brzezińskich Maria Pomian-Łubieńska wdowa po ś.p. Alfredzie Łubieńskim, opatrzona św. Sakramentami, po długiej i ciężkiej chorobie zgasła w Bogu, przeżywszy lat 79. Wyprowadzenie zwłok z kościoła parafialnego w Stawiszynie do grobów Rodziny Łubieńskich na cmentarzu parafialnym odbędzie się dnia 23 lutego r.b. o godzinie 11-ej rano, na które krewnych i przyjaciół zapraszają pozostali w głębokim żalu i nieutulonym smutku Synowie”. „Gazeta kaliska” 1910, nr 43, s.3.

⁹⁵ APK, ASCPRS, sygn. 139, akt zgonu 2/1854.

⁹⁶ „Gazeta Kaliska” 1896, R. IV, nr 14.

⁹⁷ APK, ASCPRS, sygn. 194, akt zgonu 46/1867.

⁹⁸ Tamże, sygn.17, akt zgonu 47/1890.

nie. Zniknęły nisze, a trumny zostały zamurowane pod posadzką. Tylko nieliczni mieszkańcy Stawiszyna i okolicy pamiętają o tym, że spoczywają w niej przedstawiciele jednego z najznamienitszych rodów w ówczesnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Członkowie tej linii Łubieńskich byli właścicielami dóbr stawiszynskich prawie przez sto lat.

Od kaplicy, w kierunku bramy głównej, pomiędzy nagrobkami: Stefana Chylewskiego (1885-1925) i Władysława Chylewskiego (1850-1890) znajduje się skromny grób Kazimierza Teodora Łuniewskiego (zm. 1891), literata i ławnika sądowego. W młodości związany był z Warszawą, gdzie prowadził działalność publicystyczną. W środowisku dziennikarskim nazywany był „wirtuozem językowym”. Ostatnie lata życia spędził w Stawiszynie, z dala od zgiełku wielkomińskiego⁹⁹.

Tuż obok grobu Stefana Chylewskiego pochowany został miejscowy proboszcz, ks. Roman Kmiecik (1889-1946)¹⁰⁰, działacz społeczny, wydawca, który krótko po rozpoczęciu posługi proboszczowskiej w Stawiszynie zmarł.

Cmentarz stawiszynski stał się miejscem spoczynku także dla przedstawicieli miejscowych władz. Pochowani zostali tutaj dwaj burmistrzowie: Edward Knorr¹⁰¹ (1850-1917) oraz Henryk Hipolit Łowicki¹⁰² (1889-1941). Pierwszy z nich najpierw był wójtem – po reformie administracyjnej w 1916 r. – został wybrany burmistrzem. Urząd ten sprawował krótko, bowiem już w następnym roku zmarł¹⁰³. Knorr był trzykrotnie żonaty i nie posiadał potomstwa¹⁰⁴. Ostatnie lata życia spędził u boku trzeciej żony, młodzianki Franciszki z Żaczkowskich¹⁰⁵, którą poślubił w 1890 r. Nie wiele o niej wiemy. Po śmierci męża w lokalnej prasie zamieściła ona podziękowania znajomym, rodzinie i urzędnikom za towarzyszenie ukochanemu „w ostatniej drodze”. W „Gazecie Kaliskiej” czytamy:

Przewielebnemu Duchowieństwu: ks. Dziekanowi Kozankiewiczowi, ks. Jaroszewskiemu, ks. Pabichowi, ks. Mikusińskiemu, Jaśnie Wielmożnemu Tajnemu Radcy Rejencyjnemu, Naczelnikowi Powiatu Kaliskiego za wysłanie delegacji oraz przybyłej delegacji z powiatu: WW.PP. Radcy Rejencyjnemu Dr. Meimbergowi i Lejtenantowi Heyowi, Stawiszynskiej Ochotniczej Straży Ogniowej oraz wszystkim krewnym, przyjaciółom i znajomym za słowa współczucia i ostatnią posługę ś. p. ukochanemu i drogiemu mężowi memu oddaną, składa na tej drodze serdeczne staropolskie „Bóg zapłać”.

Z Żaczkowskich Franciszka Knorr¹⁰⁶.

⁹⁹ M. Gołembiewska, Hasło: *Łuniewski Kazimierz Teodor Zygmunt*, [w:] *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej ziemi kaliskiej*, t. IV, red. B. Celer, Kalisz 2023, s.347.

¹⁰⁰ P. Gołdyn, *Ksiądz Roman Kmiecik (1889-1946) – syn ziemi wieluńskiej, działacz społeczny, wydawca*, „Rocznik Wieluński” 2015, t. 15, s. 129-141.

¹⁰¹ Był synem Karola Knorra (1816-1852) i Florentyny z Wykrętowiczów (1818-1884). Jego ojciec był rzeźnikiem w Stawiszynie i należał do miejscowego cechu rzeźniczego.

¹⁰² Ur. 1889 w Stawiszynie, s. Tomasa (1840-1894), naczelnika miejscowej poczty konnej oraz Marianny z Wawrzeckich (1855-?). APK, ASCPRS, sygn.16, akt urodzenia 58/1889.

¹⁰³ Tamże, sygn.62, akt zgonu 1917.

¹⁰⁴ W 1872 wziął ślub w Stawiszynie z Ewą z d. Koberną, wdową po Ignacym Zaćwilikowskim, starszą od niego o 12 lat. Po jej śmierci, w 1889 ożenił się po raz drugi z Moniką Marcjaną z d. Fejszer, wdową po Michale Perczyńskim, mającą lat 61. APK, ASCPRS, sygn.199, akt małżeństwa 4/1872; sygn.16, akt małżeństwa 8/1889.

¹⁰⁵ APP, Oddział w Koninie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Tuliszkowie, sygn. 33, akt ślubu 12/1890.

¹⁰⁶ „Gazeta Kaliska” 1917, Nr 92.

Drugim przedstawicielem miejscowej władzy był Henryk Hipolit Łowicki¹⁰⁷ (1889-1941), chrześniak burmistrza Knorra. Zanim jednak stanął na czele gminy, pracował w stawiszynskim Urzędzie Poczto-Telegraficznym. Podobnie zresztą jak jego ojciec Tomasz Łowicki (1840-1894), który był naczelnikiem miejscowej poczty konnej. W młodości służył w wojsku carskim, ale zdezerterował i ukrywał się w pobliżu granicy wschodniej. Według relacji rodzinnych schronienia udzieliła mu młoda dziewczyna Nina Janina Trunów (?-1964). Młodzi zakochali się w sobie, a Łowicki złożył jej przysięgę, że jeżeli przeżyje i powróci do rodzinnej miejscowości, to sprowadzi ją i poślubi. Kilka lat później Nina Janina Trunow została jego żoną¹⁰⁸. Burmistrz Łowicki zapamiętany został jako dobry gospodarz, troszczący się o rozwój kulturalny miasta, a także o polepszenie warunków socjalno-bytowych mieszkańców. Znany był także z działalności filantropijnej na rzecz ubogich i bezrobotnych obywateli miasta. Dbał o rozwój kultury fizycznej u młodzieży, inicjując powstanie boiska sportowego w Stawiszynie¹⁰⁹. Od 1924 r. pełnił funkcję prezesa OSP, a także sekretarza Okręgowego Związku Straży Pożarnych powiatu kaliskiego oraz komendanta rejonu. Za tę działalność odznaczono go „Srebrnym Medalem Zasługi”. Z jego inicjatywy założony został oddział terytorialny Związku Strzeleckiego¹¹⁰. W czasie II wojny światowej oskarżony przez hitlerowców o zaangażowanie polityczne, polonizowanie mieszkańców i propagandę przeciwko Niemcom został 15 kwietnia 1940 r. aresztowany wraz z innymi mieszkańcami Stawiszyna i wywieziony w ramach „Akcji Inteligencja” do obozu w Dachau, a następnie do Mauthausen-Gusen. Tam hitlerowcy zamordowali go 29 stycznia 1942 r. Rodzinie udało się sprowadzić zwłoki do Stawiszyna, gdzie odbył się uroczysty pogrzeb¹¹¹.

Warto zwrócić uwagę również na grób powstańca styczniowego, na którym widnieje inskrypcja:

Ś. P.
JÓZEF BOROWSKI
ZAMORDOWANY W CZASIE
POWSTANIA STYCZNIOWEGO
W 1863 ROKU

W 2022 r. grób został przebudowany na mocy porozumienia między władzami Gminy i Miasta Stawiszyn, a Wojewodą Wielkopolskim. Spoczywa w nim młynarz Józef Borowski, który dostarczał powstańcom styczniowym koni, za co został skazany na śmierć przez Rosjan¹¹². Warto zwrócić uwagę również na symboliczny nagrobek upamiętniający poległych w czasie II wojny światowej druhów należących do Ochotniczej Straży Pożarnej w Stawiszynie. Obiekt powstał w 2013 r. i został ufundowany przez stawiszynskich strażaków.

¹⁰⁷ Ur. 1889 w Stawiszynie, s. Tomasz (1840-1894), naczelnika miejscowej poczty konnej oraz Marianny z Wawrzeckich (1855-?). APK, Zespół 753: Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Stawiszynie, sygn.16, akt urodzenia 58/1889.

¹⁰⁸ Informacja od pana Jerzego Widerskiego.

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ Z. Dukalski, *Trzydziestolecie Stawiszynskiej Straży Ogniowej oraz nieco z dziejów miasta Stawiszyna*, Kalisz 1931.

¹¹¹ <https://historiawsepii.blogspot.com/2021/09/henryk-owicki-1889-1941-burmistrz.pl>, [dostęp: 21.10.2022].

¹¹² https://poznan.uw.gov.pl/system/files/karty_ewidencyjne/stawiszyn_-_karta_ewidencyjna_1863_r_2023.pdf [dostęp: 03.08.2025].

ZAKOŃCZENIE

Cmentarz parafialny w Stawiszynie to miejsce, które zasługuje na uwagę i odgrywa ważną rolę w budowaniu tożsamości lokalnego społeczeństwa. Pod względem artystycznym forma nagrobków nie wyróżnia się skomplikowanym zdobnictwem. Raczej stanowią one doskonały przykład powszechnej dziewiętnastowiecznej i dwudziestowiecznej sztuki sepulkralnej. Warto pamiętać, że niektóre płyty nagrobne zawierają inskrypcje dostarczające wiedzy na temat konotacji rodzinnych. W przypadku, kiedy nie zachowały się księgi metrykalne z danego okresu, stanowią one jedyne źródło do genealogii danej rodziny. W takiej sytuacji określenie cmentarza jako miejsca pamięci nabiera na znaczeniu jeszcze bardziej, bo przecież – zgodnie ze stwierdzeniem Jacka Kolbuszewskiego – „wchodząc na cmentarz odkrywamy tajemnice, dzieje regionu, miast, miasteczek i wsi, rodzin i także zwyczajnych tych prostych ludzi, którzy w swym życiu nie wstawili się wielkimi czynami, lecz kiedyś żyli i ich życie miało swój wielki sens”¹¹³.

Z całą pewnością cmentarz parafialny w Stawiszynie zasługuje na poświęcenie mu szerszej uwagi i stanowi doskonały materiał do badań regionalnych. Warto pamiętać, że część z najstarszych grobowców już za kilka lat przestanie istnieć ze względu na postępujący proces zniszczenia. Wraz z ich zniknięciem, zniknie również pamięć o wielu mieszkańcach miasta.

Fot. 1. Grób rodziny Weiss i Sztark

Fot. 2. Grób Zygmunta Dukalskiego

¹¹³ J. Kolbuszewski, *Cmentarze...*, s. 18.

Fot. 3. Grób Ameli z Drozdowskich Kozłowskiej

Fot. 4. Kaplica grobowa Łubińskich, 1880.
Fot. pochodzi ze zbiorów prywatnych p. Elżbiety i Henryka Celińskich

Fot. 5. Grób Kazimierza Łuniewskiego

Fot. 6. Grób Edwarda Knorra

Fot. 7. Plan cmentarza, Towarzystwo Miłośników Stawiszyna

CMENTARZ PARAFII RZYMSKO-KATOLICKIEJ W STAWISZYŃIE.
STUDIUM HISTORYCZNO-PROZOPOGRAFICZNE

Słowo kluczowe: cmentarz katolicki, Stawiszyn, kaplica grobowa Łubińskich, Edward Knor, Józef Borowski, Henryk Hipolit Łowicki, Zygmunt Dukalski

Głównym celem niniejszego artykułu jest omówienie dziejów cmentarza katolickiego w Stawiszynie oraz przybliżenie sylwetek osób, które zapisały się na kartach historii tej niewielkiej miejscowości. W części pierwszej przedstawiono krótko dzieje miasta, a następnie zaprezentowano losy cmentarza przykościelnego oraz parafialnego położonego przy ulicy Kaliskiej, z uwzględnieniem próby ustalenia daty powstania tego ostatniego. W ostatniej części przedstawiono biografie wybranych osób, które zasłużyły się dla lokalnej społeczności.

THE CEMETERY OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH IN STAWISZYN.
A HISTORICAL AND PROSOPOGRAPHICAL STUDY

Keywords: Catholic cemetery, Stawiszyn, Łubiński family burial chapel, Edward Knor, Józef Borowski, Henryk Hipolit Łowicki, Zygmunt Dukalski

The main purpose of this article is to discuss the history of the Catholic cemetery in Stawiszyn and to present the figures of people who have made history in this small town. The first part briefly presents the history of the town, followed by a presentation of the fate of the church cemetery and the parish cemetery located on Kaliska Street, including an attempt to establish the date of establishment of the latter. The last part presents biographies of selected people who have made contributions to the local community.

Bibliografia

Archiwa:

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Proszowicach

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Barbary w Warszawie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Jana w Warszawie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Stanisława w Warszawie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Trójcy w Warszawie

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Rudzie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Szadku

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Wolborzu

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Majątek Stawiszyn gen. Józefa Zajączka

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie

Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Tuliszkowie

Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Tomaszowie Mazowieckim

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Antoniego w Tomaszowie Mazowieckim

Archiwum Państwowe w Kaliszu

Naczelnik Powiatu Kaliskiego

Kościół parafialny Stawiszyn 1836-1846

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Stawiszynie

Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Stawiszynie

Archiwum Państwowe w Toruniu, Oddział we Włocławku

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej we Włocławku

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

Spuścizna Adama Chodyńskiego, paczka 2, Stawiszyn

Urząd Stanu Cywilnego w Płocku,

Księga urodzeń, małżeństw, zgonów 1935

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków

Karty ewidencji zabytków

Źródła drukowane:

Kalendarz kaliski na rok 1914

Prasa:

„Gazeta Kaliska” – 1896, 1910, 1917

„Kaliszanin” – 1870, 1891, 1880

„Kurier Warszawski”-1835, 1842, 1845

„Wiadomości farmaceutyczne: organ Towarzystwa Farmaceutycznego Warszawskiego” – 1901

Opracowania:

- Antosiewicz K. (1966), *Zakon Ducha Świętego de Saxa w Polsce średniowiecznej*, „Nasza Przeszłość”, nr 23
- Błachowicz M. (2019), *Cmentarz, trup i dusza w wyobrażeniach prasy kaliskiej w II połowie XIX wieku*, „Techne”, nr 4
- Błachowicz M., Tabaka A. (2010), *Nowy Kaliszanie*, Kalisz
- Długozima A. (2011), *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Warszawa
- Dukalski Z. (1931), *Trzydziestolecie Stawiszynskiej Straży Ogniowej oraz nieco z dziejów miasta Stawiszyn*, Kalisz
- Dzióbek A. (2009), *Cmentarz Majkowski w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski”, t. 35
- Gołdyn P. (2015), *Ksiądz Roman Kmiecik (1889-1946) – syn ziemi wieluńskiej, działacz społeczny, wydawca*, „Rocznik Wieluński”, t. 15
- Gołembiewska M. (2021), *Z dziejów parafii rzymskokatolickiej i średniowiecznego kościoła w Stawiszynie w latach 1880-1940. Przyczynek do badań*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, z. 21
- Klima E., Wycichowska B., Popek W. (2019), *Cmentarz w strukturze przestrzennej miasta*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, t. 35
- Kneifel E. (1937), *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diocese*, Posen
- Kolbuszewski J. (1996), *Cmentarze*, Wrocław
- Małyшко S. (2003), *Zabytkowe cmentarze przy Rogatce kaliskiej*, Kalisz
- Małyшко S. (2013), *Z dziejów Jastrzębnik i sąsiednich wsi*, Kalisz
- Małyшко S. (2021), *W krainie pamięci. Kaliskie cmentarze i miejsca pochówku dawniej i dziś*, Kalisz
- Małyшко S. (2022), *Drewniane kościoły w powiecie kaliskim i Kaliszu*, Kalisz
- Marcinkowska H. (2004), *Nowy Cmentarz Żydowski przy ul. Podmiejskiej w Kaliszu*, „Kronika Wielkopolski”, nr 4
- Matyjak E. (1991), *Dzieje Stawiszyna od czasów najdawniejszych do schyłku lat siedemdziesiątych XVI wieku*, Stawiszyn
- Mikołajczyk M. (2017), *Cmentarz parafialny w Kokaninie. Zarys biograficzno-historyczny*, „Polonia Maior Orientalis”, t. IV
- Przygodzki S. (2012), *Kalisz wielokulturowy*, Kalisz
- Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej ziemi kaliskiej* (2023), red. B. Celer, t. IV, Kalisz
- Szymański J. (2016), *Represje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej po powstaniu styczniowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 105
- Tanaś S., *Cmentarz jako przestrzeń spotkań [w:] Kultura i turystyka-miejsce spotkań*, red. B. Krakowiak, A. Stasiak, B. Włodarczyk, Łódź 2013
- Tenże (2024), *Powiat kaliski w latach 1815-1918, [w:] Starostwo i powiat kaliski na przestrzeni wieków*, red. M. Sobczak-Waliś, Poznań
- Tomala J. (2007), *Architektura Sakralna. Murowana architektura romańska igotycka w Wielkopolsce*, t. I, Kalisz
- Walczak K. (2010), *Adam Chodyński (1832-1902). Historyk Kalisza*, Kalisz
- Walczak K., (2005), *Czasopisma kaliskie XIX i początku XX wieku. Studium bibliologiczne*, Kalisz
- Woźniak M. (1983), *Cmentarze i mogiły żołnierskie 1939-1945 na terenie województwa kaliskiego*, Kalisz

Prace niedrukowane:

Płaszczyk S. (1972), *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej w Stawiszynie*, praca dyplomowa, WSD Włocławek

Netografia:

Błachowicz M., *Kaplica i krypta Repphanów i Scholzów na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Kaliszu. Przyczynek do dziejów rodzin*. <http://www.cmentarzeewangelickie-lodzkie.pl/grafika/zdjecia/r> [dostęp: 10.02.2025] 20.05.2025].

<https://encyklopediateatru.pl/osoby/76677/wanda-drozdowska> [dostęp: 11.12.2022]

<https://encyklopediateatru.pl/osoby/79328/jan-okonski> [dostęp: 11.12.2022]

<https://historiawsepii.blogspot.com/2021/09/henryk-owicki-1889-1941-burmistrz.pl>, [dostęp: 21.10.20220]

https://poznan.uw.gov.pl/system/files/karty_ewidencyjne/stawiszyn_-_karta_ewidencyjna_1863_r_2023.pdf [dostęp: 03.08.2025]

https://poznan.uw.gov.pl/system/files/karty_ewidencyjne/stawiszyn_-_karta_ewidencyjna_1863_r_2023.pdf [dostęp: 03.08.2025]

<https://dawniwolborzanie.pl/stanislaw-laskii/> [dostęp: 11.12.2022]